

NOVES APORTACIONS AL CONEIXEMENT DE L'AMPLIACIÓ NORD DE L'OPPIDUM DEL PUIG DE SANT ANDREU (ULLASTRET, BAIX EMPORDÀ). ESTUDI D'UNA INSCRIPCIÓ SOBRE PEDRA TROBADA EN AQUESTA ZONA

Puig de Sant Andreu, ampliació de l'*oppidum*, estela funerària, inscripció ibèrica.

Sandra Casas* **Ferran Codina*** **Joan Margall*** **Gabriel de Prado***
Apèndix: J. Untermann

Diversas excavaciones realizadas entre las zonas conocidas como el Camp triangular y l'Istme han permitido documentar diferentes ámbitos pertenecientes a la fase de ampliación del oppidum a inicios del siglo IV aC. En estas excavaciones se pudo recuperar un fragmento de estela funeraria con inscripción ibérica, reutilizada como elemento de construcción.

Puig de Sant Andreu, ampliación del *oppidum*, estela funeraria, inscripción ibérica.

Diverse excavations carried out between the areas known as the Camp Triangular and l'Istme have enabled us to document different areas belonging to the oppidum extension phase at the beginning of the 4th century BC. During these excavations, a fragment of a funerary stele with an Iberian inscription, re-used as a building element, was recovered.

Puig de Sant Andreu, *oppidum* extension, funerary stele, iberian inscription.

Diverses fouilles réalisées entre les zones connues comme le Camp Triangular et l'Istme ont permis de documenter différents domaines appartenant à la phase d'extension de l'oppidum au début du IVe s. Av. J.-C. Dans ces excavations on a pu récupérer un fragment de stèle funéraire avec une inscription ibérique réutilisée comme élément de construction.

Puig de Sant Andreu, extension de l'*oppidum*, stèle funéraire, inscription ibérique.

237

INTRODUCCIÓ

L'*oppidum* del Puig de Sant Andreu es troba al terme municipal d'Ullastret (Fig.1). S'hi començaren a fer excavacions l'any 1947. Des d'aquesta data i fins l'any 1976 la investigació es va centrar al Puig de Sant Andreu. A partir d'aquest moment els treballs es varen efectuar de manera quasi exclusiva a l'Illa d'en Reixac. L'any 1995 es varen reprendre els treballs al Puig de Sant Andreu, que continuen en l'actualitat¹.

L'estiu del 1997, durant el transcurs d'una campanya de dibuix arqueològic al Puig de Sant Andreu, va aparèixer un bloc de pedra amb una inscripció ibèrica. Aquest bloc formava part d'un mur que s'adossa a un tram de

la muralla del jaciment. És lògic pensar, doncs, que el bloc amb la inscripció estaria col·locat en un altre lloc i en un moment determinat va ser reutilitzat com a part d'una paret. El tram de muralla on s'adossa el mur forma part de l'ampliació que afectarà l'*oppidum* cap a l'any 400 – 375 aC. Aquesta ampliació va servir per engrandir la zona d'habitatge del poblat mitjançant un complex sistema de terrasses, que permetia fer habitables uns terrenys amb un fort pendent situats a la part nord-est del Puig de Sant Andreu.

Amb aquest article pretenem presentar la descoberta de la inscripció ibèrica, proposant-ne una datació i també la seva significació en el context d'Ullastret. Per altra banda, volem agrair al professor J. Untermann la

* Col·laboradors del Museu d'Arqueologia de Catalunya - Ullastret

1.- Volem agrair la col·laboració de la Sra. Aurora Martín, que ens ha facilitat la realització d'aquest estudi. També volem agrair a la Sra. Mercè Ferré la cessió de material gràfic referent al jaciment.

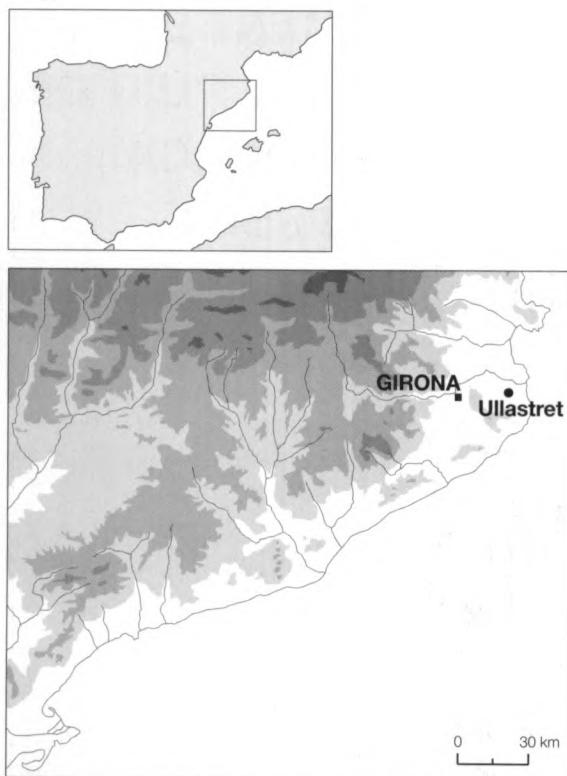

Figura 1. Mapa de situació del Puig de Sant Andreu.

seva valuosa col·laboració en l'estudi de la inscripció i la seva interpretació com a estela funerària presentada com a addenda al final d'aquest article. També volem aportar noves dades i revisar les ja conegudes de la zona nord del Puig de Sant Andreu (una zona que s'amplia, com ja hem dit, al segle IV aC) a partir de les intervencions que es van fer a la zona 18 i a la 19 amb motiu de l'aparició de la pedra amb inscripció.

NOVES APORTACIONS DE LES CAMPANYES DE 1995 A 1997 I 2000 AL CONEIXEMENT DEL SECTOR NORD DEL PUIG DE SANT ANDREU

Els treballs de les campanyes arqueològiques dutes a terme entre els anys 1995 a 1997 i 2000 pel que fa a les zones 18 i 19 han permès recuperar la trama urbana d'aquesta part de l'*oppidum* en la seva fase més recent, posar en relació l'Istme amb la resta de zones excavades del vessant oest de l'*oppidum* i obtenir datacions de l'ocupació i abandonament d'aquest sector.

LA ZONA 18

La zona 18 correspon a les habitacions construïdes a la terrassa superior del barri exterior a la muralla vella, i que estan adossades al parament exterior d'aquesta. Els seus límits serien, pel nord, la zona 20 (escala 17),

pel sud, l'excavació feta per M. Oliva a la zona anomenada *Camp Triangular*, per l'est una terrassa adjacent més baixa i per l'oest, com ja s'ha dit abans, el parament exterior de la muralla del recinte antic. La zona 18 està formada per tres sectors que formen una filera d'habitacions disposades de nord a sud, dels quals només s'ha excavat fins el darrer moment d'ocupació el sector 1. En el sector 2 es va efectuar un rebaix de les terres superficials, que estaven formades per un sediment argilós de color taronja, molt semblant al superficial del sector 1. També es va excavar un enderroc que es trobava al sector 3.

El sector 1

Aquest sector és una habitació de planta rectangular (Fig. 2). Els seus límits són, per l'oest, el parament exterior de la muralla del recinte antic; pel nord, l'escala 17 (zona 20) i per l'est la terrassa inferior del poblat. El mur que delimita el sector per aquesta banda arriba fins a la terrassa inferior, i per tant n'ha quedat visible el parament est. Aquest fet ens permet observar que, tot i que la filada superior del mur ocupa tota la llargària del sector, a partir de la segona aquest es divideix en dos trams deixant una obertura a la part central que es marca clarament, ja que les pedres estan ben tallades, formant els brancals d'una obertura. Això ens indica que aquest sector no ha estat sempre una habitació, sinó que probablement en un moment anterior hauria pogut tenir alguna altra funcionalitat amb una obertura a la banda est. Per poder establir el seu ús caldrà veure el que apareix sota el paviment en una propera intervenció, però possiblement es tractaria d'algun tipus d'espai domèstic. La mida de l'eix nord-sud és de 7 metres i l'eix est-oest 5 metres. Per tant, la seva superfície interior útil és de 35 m².

En l'última campanya d'excavació d'aquest sector es va identificar el que seria el darrer nivell d'ocupació d'aquest sector (Fig. 3). Era un paviment de terra trepitjada de color marró. En alguns punts del sector es van localitzar taques de terra de coloració verdosa amb inclusions de petits còdols. No queda clar si es tracta d'una preparació del sòl o bé de refaccions puntuals. Associades al paviment es van localitzar dues llars, les quals estaven fetes d'una sola de ceràmica i al damunt una capa de terra cremada. Una de les llars es trobava en molt mal estat.

El material arqueològic recuperat sobre aquest sòl correspon al segle III aC. Cal remarcar la presència de dues restes humanes corresponents a parts no cranials de l'esquelet, concretament una vèrtebra i un fragment de costella. Aquest fet no és habitual dins el context del món ibèric del nord de la península, on sí són corrents les troballes de fragments de cranis i de mandíbules, possiblement relacionats amb algun tipus de culte al crani.

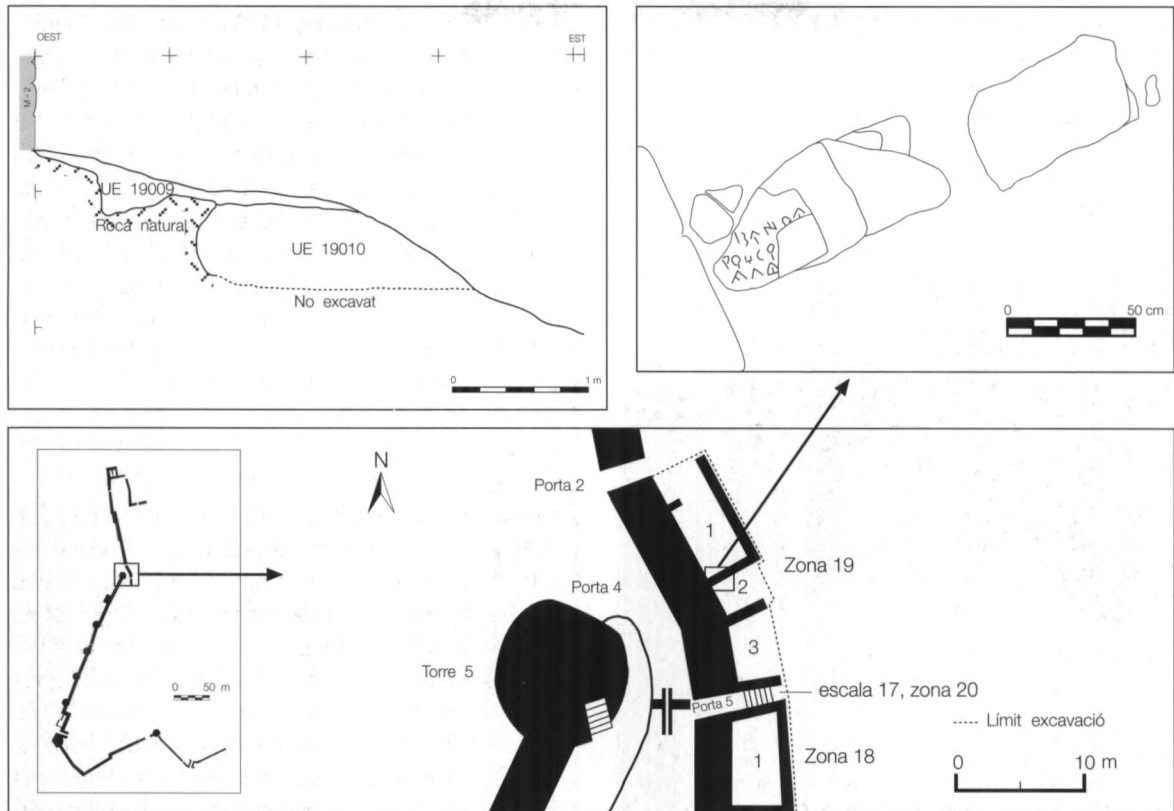

Figura 2. Secció del sector 2 de la zona 19 i planta esquemàtica de les zones 18 i 19, amb la situació exacta del lloc on es va localitzar la pedra amb inscripció.

239

LA ZONA 19

La zona 19 està formada per tres sectors situats a la primera terrassa del barri exterior a la muralla vella (Fig. 2). Es troba al nord de la zona 18, separada d'aquesta per l'escala que constitueix la zona 20. Les tres habitacions o sectors que la conformen estan adossades al parament interior del recinte bastit cap al 400 aC, a l'espai entre el començament pel sud de l'ampliació i la porta número 2. L'any 1996 es va intervenir en el sector 3, on es van excavar les restes d'un forn, i l'any 2000 es va excavar el sector 2.

El sector 2

És un petit espai situat entre els sectors 1 al nord, 3 al sud i l'ampliació de la muralla a l'oest, però no queda clar el seu límit per la banda est (Fig. 4). És de planta rectangular. Fa 3,3 m de llargada en sentit est-oest i 2,8 m en sentit nord-sud. Per tant, té una superfície aproximada de 9,24 m². La intervenció en aquest sector ha estat motivada per la troballa d'una pedra amb inscripció ibèrica, possiblement un fragment d'una estela, descoberta en dibuixar el mur M-3 que delimita aquest sector per la banda nord (Figs. 2 i 5). L'objectiu final d'aquesta intervenció era poder oferir una datació fiable d'aquest mur.

Figura 3. Visió general del sector 1 de la zona 18.

Els nivells superficials d'aquest sector havien estat excavats l'any 1995, i l'any 2000 es va prosseguir amb l'excavació. El primer estrat excavat va ser una capa de terra grogosa (UE 19009) amb intrusions de carbons i de textura sorrosa. Al sud s'adossava al mur M-4, a l'oest del sector estava dipositat directament sobre la roca mare, i a l'est cobria la UE 19010. Aquesta unitat era

Figura 4. Visió general del sector 2 de la zona 19.

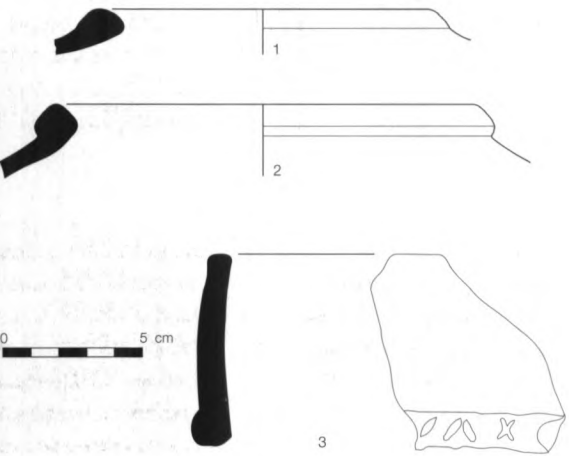
Figura 5. Mur M-3 amb la pedra amb inscripció en primer terme.

un potent farciment de terra argilosa de color groc, amb nombroses restes de tovots i carbons. Pel costat oest es lliura a la roca mare i pel sud al mur M-4, sense un límit clar a la banda est, en la qual s'ha format un talús que connecta aquest sector amb la terrassa immediatament més baixa. Pel costat nord-est estava cobert en part per un nivell de terra d'estructura molt flonja i textura argilosa, amb gran quantitat de pedres de mida petita i mitjana, que farcia un retall fet a la UE 19010. Aquest retall és de planta rectangular, de fondària considerable, i resta pendent de finalitzar la seva excavació. Aparentment passa per sota el mur M-3 i continuaria cap al veí sector 1.

Les tres unitats estratigràfiques excavades que han donat materials arqueològics, les UE 19009, 19010 i 19011, tenen datacions que se situen entre final del segle V aC i la primera meitat del segle IV aC. La seva excavació no ha permès datar el mur M-3, en el qual es va trobar, reaprofitat com a element constructiu, el bloc amb inscripció ibèrica. La UE 19009, que va ser la primera a ser excavada, estava situada en part sobre la roca mare i en part sobre el farciment d'un forat tallat a la roca. Aquesta unitat estratigràfica va donar poca ceràmica, que podem datar en la primera meitat del segle IV aC (Fig. 6). A la UE 19010, que es troba sota l'anterior, es va recuperar un conjunt ceràmic força abundant, que dóna una cronologia de principi del segle IV aC (Figs. 7 i 8). Entre les ceràmiques d'importació destaca la ceràmica àtica, amb un *skyphos* de vernís negre de tipus A de sèrie recent, però amb corba poc marcada encara. Entre les ceràmiques indígenes se'n troba, en poca quantitat, d'ibèrica pintada i de grisa monocroma de taller local, amb un peu d'un vas de forma 7c d'Arcelin; més nombroses són les comunes ibèriques, oxidades o reduïdes, i les de pasta sandwix. Entre

Figura 6. Materials ceràmics procedents de la UE 19009. 1, Àmfora ibèrica; 2, Àmfora púnica; 3, Fragment de ceràmica a mà amb cordó imprès.

les àmfores d'importació trobem la meitat superior d'una massaliota de forma 3 de Py, amb vora bd3, datable a la segona meitat del segle V aC, i una púnica centromediterrània de forma assimilable a algunes de les variants de les T.4.2.1 de J. Ramon, especialment a les 4.2.1.4 i 4.2.1.5. La resta d'àmfores són ibèriques, probablement de producció local. En aquest estrat també es va recuperar una punta sobre làmina de sílex retocada² (Fig. 8.5). Aparentment, aquesta peça s'hauria de datar tipològicament en un període anterior, i per aquest motiu no podem afirmar si es tracta d'una peça contemporània a l'estrat o descontextualitzada. Els materials de l'altre estrat excavat, la UE 19011, són tipològicament semblants als de la UE 19010.

LA ZONA DE L'ISTME: REVISIÓ DE LES DADES CONEGUES I ESTUDI DEL MATERIAL DE LA SITJA 128

L'extrem nord (conegut com a Istme) i el sector est de l'*oppidum* són les zones menys conegudes d'aquest i, excepte en l'extrem septentrional de l'Istme i la seva muralla, no s'han efectuat excavacions en extensió que permetin aprofundir en el seu coneixement.

Miquel Oliva dóna una primera datació de l'Istme i el situa entre el 400 i el 350 aC a partir del material trobat a la base de la muralla, en el nivell on es fonamenta aquesta (Oliva 1965, 89-109). Estudis posteriors reafirmen aquesta cronologia, en base a paral·lels arquitectònics del món grec (Pallarés / Gracia / Munilla 1986, 42-52; Gracia 1997, 165-183).

L'estudi dels materials arqueològics apareguts a la sitja 128 (amortitzada per la construcció de la muralla de l'istme) ens permeten situar l'ampliació de l'*oppidum* en la primera meitat del segle IV aC, molt probablement el primer quart.

La sitja 128 es va trobar a la cantonada interior de la muralla oest de l'Istme (Fig. 9) i va ser excavada, segons consta en els diaris d'excavació de M. Oliva, el 9 de gener de 1968. La troballa d'aquesta sitja va permetre demostrar definitivament que el camp de sitges situat a la zona ocupada per l'Istme era anterior a la construcció de la muralla que tancava aquest sector. L'ampliació de l'*oppidum* vers el nord també va comportar la inclusió d'una part d'una pedrera de roca calcà-

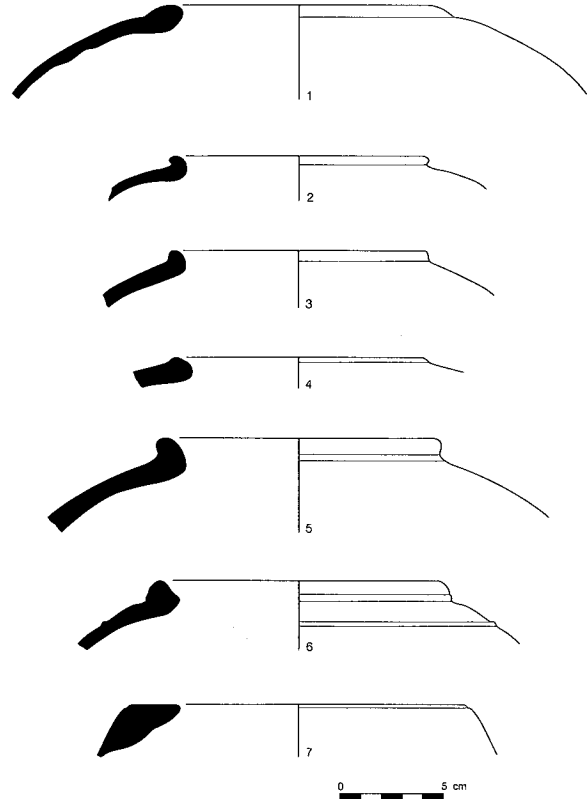

Figura 7. Materials ceràmics procedents de la UE 19010. 1-4, Àmfores ibèriques; 5-6, Àmfores púniques; 7, Àmfora púnica centromediterrània.

ria documentada en aquest sector. La pedrera hauria estat explotada durant l'Ibèric Antic per a l'extracció de pedra i arribar així a la construcció del primer poblat. Entre la ceràmica recuperada durant l'excavació d'aquesta sitja trobem majoritàriament produccions indígenes (Fig. 10): ceràmica a mà (amb algun fragment decorat), ceràmica comuna ibèrica i un fragment d'ibèrica pintada. Pel que fa a les ceràmiques d'importació, es troben exclusivament representades per la ceràmica àtica de vernís negre (Fig. 11), amb tres vores i una base de diferents individus de copa "outlined rim" (Sparkes -Talcott 777-808 / Lamboglia 22), una vora i una nansa d'un *skyphos* i cinc fragment informes. En la categoria de recipients amfòrics, el més abundant és l'àmfora ibèrica, amb catorze fragments, segurament de pro-

2.- La peça fa 62 x 12 x 6 mm. Està feta sobre un sílex grisós (semblant a l'Aurinyacià del paratge del Reclau, Serinyà) que ha agafat parcialment una patina blanca. L'útil ha estat afaïçonat sobre una làmina alta, de secció triangular, amb cresta i amb l'aresta dorsal rebaixada. Procedeix per tant d'un nucli de talla laminar amb aresta guia. Cada costat de la làmina presenta retoc simple, directe, sobreel·levat i continu. Aquest retoc bilateral estreny molt la làmina. Quant als extrems proximal i distal, aquest últim és lleugerament apuntat, i el retoc és pla i convex. La cara ventral presenta a l'extrem proximal retoc pla invers, invasor, que ha fet desaparèixer el bulb i que en combinació amb el retoc pla directe aprima molt l'extrem proximal, potser per facilitar l'emmanegament de la peça. Al costat dret hi ha també, a tocar l'extrem distal, retoc pla invers per afaïçonar la punta. Aquesta informació ens ha estat facilitada gentilmente per Narcís i Joaquim Soler.

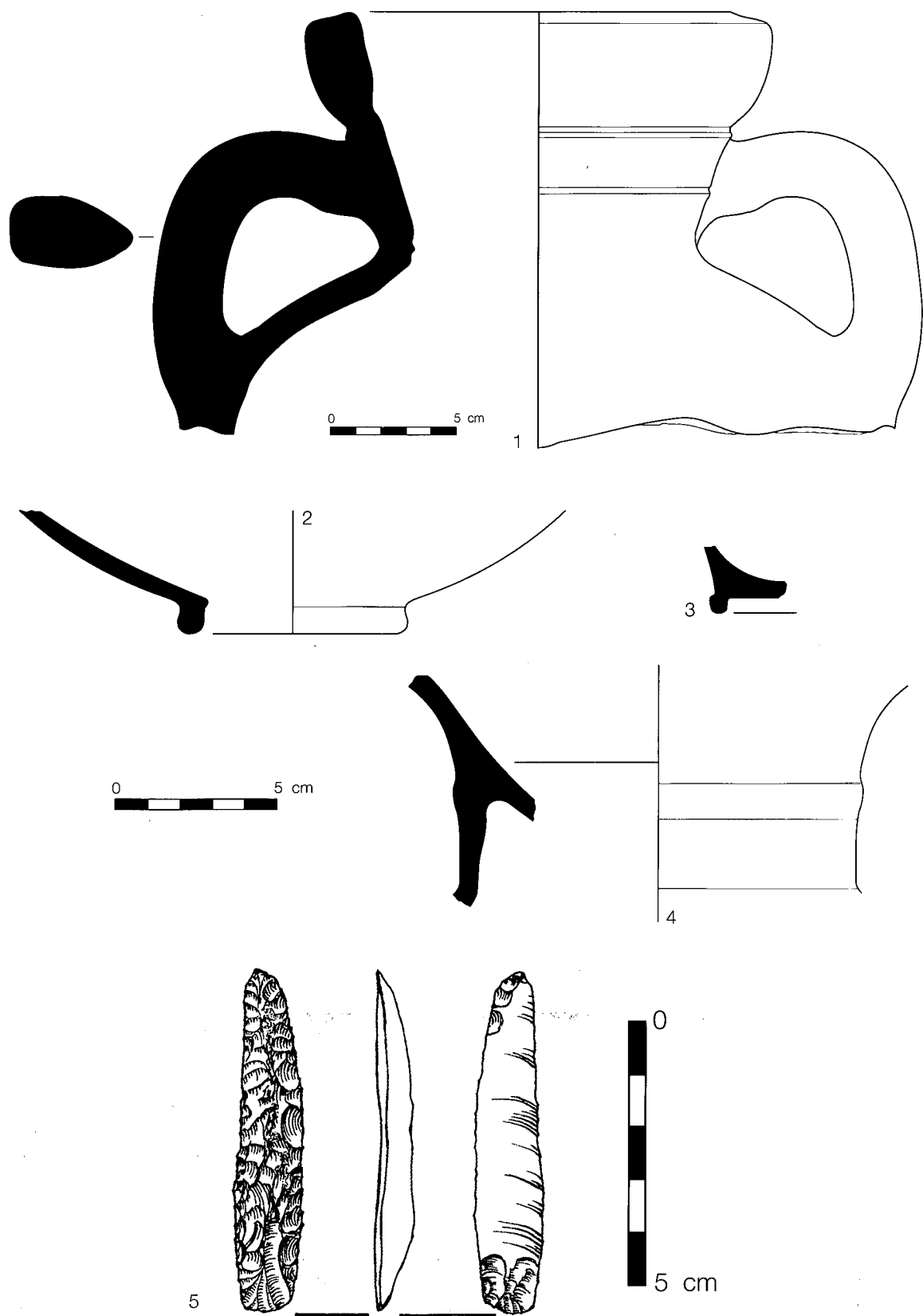

Figura 8. Materials arqueològics procedents de la UE 19010. 1, Àmfora massaliota, forma Py 3 (dibuix Mercè Ferré); 2, Pàtera de ceràmica comuna reduïda; 3, *Skyhpos* àtic de vernís negre; 4, Urna de peu alt de ceràmica grisa monocroma; 5, Punta sobre làmina de sílex retocada (dibuix Narcís i Joaquim Soler).

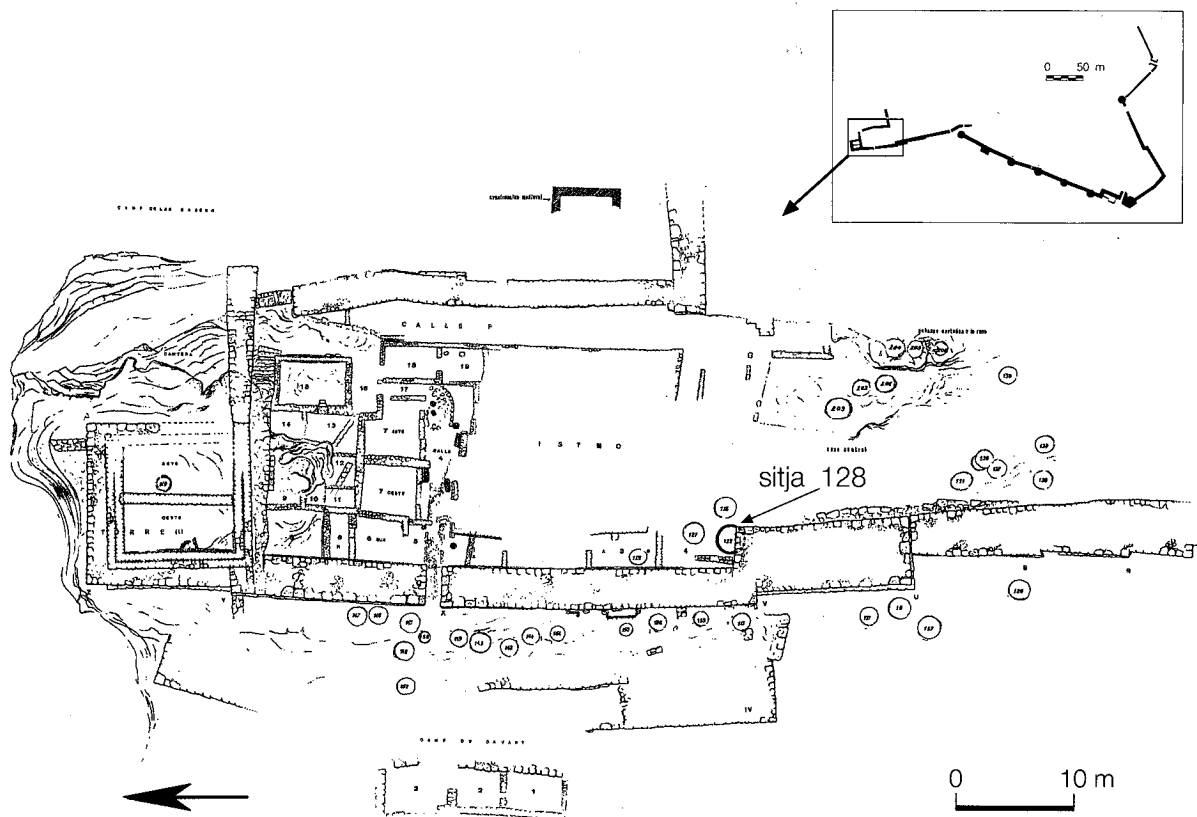

Figura 9. Planta de l'istme amb la situació de la sitja 128 (dibuix original Mercè Ferré).

243

ducció local. Entre les àmfores d'importació trobem tres fragments informes d'àmfora púnico-ebusitana i dos d'àmfora centromediterrània.

A la sitja també es varen trobar diversos elements metàl·lics: dues fibules de bronze (una de ressort bilateral i peu alt, amb ferro en el ressort i l'altra de La Tène I) i un *scalptorium* de bronze.

LA PROBLEMÀTICA DEL MÓN FUNERARI IBÈRIC I LA SEVA EXPRESSIÓ EPIGRÀFICA

LES NECRÒPOLIS IBÈRIQUES A L'ÀREA INDIGETA

Avui és innegable que les necròpolis formen part de tot un conjunt cultural molt més ampli. Així, aquestes no fan sinó reflectir la pròpia organització de la societat i la seva evolució. Es planteja doncs la voluntat de superar el seu coneixement tipològic i cronològic per arribar a tocar aspectes tan essencials com són l'estructura social i ideològica del poble al qual afecten (Almagro-Gorbea 1991, 38).

Tal com ha fet notar algun autor (Sanmartí 1991, 77), el coneixement sobre el món funerari ibèric a Catalunya és escàs i fragmentari. A les dificultats pròpies del món de les creences i els rituals, conegut a través de les restes mate-

rials, s'hi afegeix el fet que sovint la manca d'estructures de protecció dels enterraments ha portat que aquests ens hagin arribat, majoritàriament, en força mal estat.

La informació proporcionada per les necròpolis pot ser completada tenint en compte altres elements aïllats, però totalment relacionats amb el món funerari. Ens referim, concretament, a les esteles funeràries (Sanmartí 1991, 78) que a partir de les darreries del Bronze Final apareixen associades a enterraments individuals, cosa que evidencia la desaparició dels enterraments col·lectius, i que indica que aquestes esteles tendiren a representar un sol difunt, divinitzat o no (Almagro-Gorbea 1991, 40).

L'ESCRITURA IBÈRICA A ULLASTRET

L'Empordà és considerat la zona de l'àrea ibèrica septentrional que primer va conèixer l'escriptura (Panosa 1999, 117).

La inscripció ibèrica més antiga que es coneix prové del Puig de Sant Andreu d'Ullastret. Correspon a un grafit sobre una figura zoomorfa de cos de brau, de ceràmica grisa monocroma, datada a final del segle V aC.

En aquest mateix poblat, de la mateixa manera que en el món ibèric, l'escriptura perdura en els segles següents. És evident, però, que l'escriptura es deixa de documentar a inici del segle II aC quan el poblat s'abandona.

Aquest fet impedeix que en aquest jaciment es documentin textos amb una influència cultural d'època romana.

A Ullastret s'han documentat, estudiat i catalogat un total de 55 inscripcions ibèriques (Untermann 1990). Els suports emprats són la ceràmica, les plaquetes de plom i la pedra. Sobre aquest suport fins a l'actualitat només se'n coneixien dos exemplars, que corresponien a dos grans blocs de pedra sorrenca amb caràcters ibèrics de dimensions inusuals. Aquests dos blocs foren trobats reaprofitats a la torre S.O., que data del segle III aC (Oliva 1970, 21).

Les característiques d'aquests dos blocs fan suposar que serien un exemple d'inscripció monumental, de caire públic o religiós (de Hoz 1995, 61).

LES INSCRIPCIONS FUNERÀRIES IBÈRIQUES

Les esteles funeràries són el suport on es documenten aquest tipus d'inscripcions. A Catalunya, d'esteles funeràries se n'han documentat un total de vuit exemplars repar-

tits en tot el territori. De les poques esteles datables, totes presenten una cronologia entre els segles II aC - I dC. Altres zones de la cultura ibèrica que han aportat nombrosos exemplars d'esteles ibèriques són el Baix Aragó i el País Valencià.

La problemàtica d'aquest tipus d'inscripcions funeràries rau, sobretot, a poder establir una datació i una cronologia fiable d'aquests elements. Cap de les esteles documentades fins a l'actualitat s'ha trobat en el lloc original. Algunes han desaparegut, d'altres se'n desconeix el lloc de la descoberta, o s'han trobat reutilitzades com a element de construcció. Poques són, doncs, les que s'han trobat en contextos arqueològics que més o menys permetin situar-les cronològicament, i solen datar-se entre els segles II aC - I dC.

L'estudi de J. Untermann referent al conjunt d'esteles funeràries ibèriques posà de manifest l'estreta relació i vinculació d'aquestes esteles tardanes amb les inscripcions funeràries romanes, emprant fórmules pròpies del món romà (Untermann 1984).

Estudis sobre les esteles funeràries del País Valencià evidencien que són absents en els jaciments abandonats entre final del segle III aC i inici del segle II aC. Quan es poden relacionar amb un assentament, aquest presenta evidències d'ocupació en els segles II-I aC (Arasa Gil 2001, 45-46).

Aquestes dades ens confirmen que a partir del segle II aC i fins al segle I dC s'estén l'ús de l'escriptura funerària dins la cultura ibèrica (Arasa Gil 2001, 45; Oliver 1993, 110).

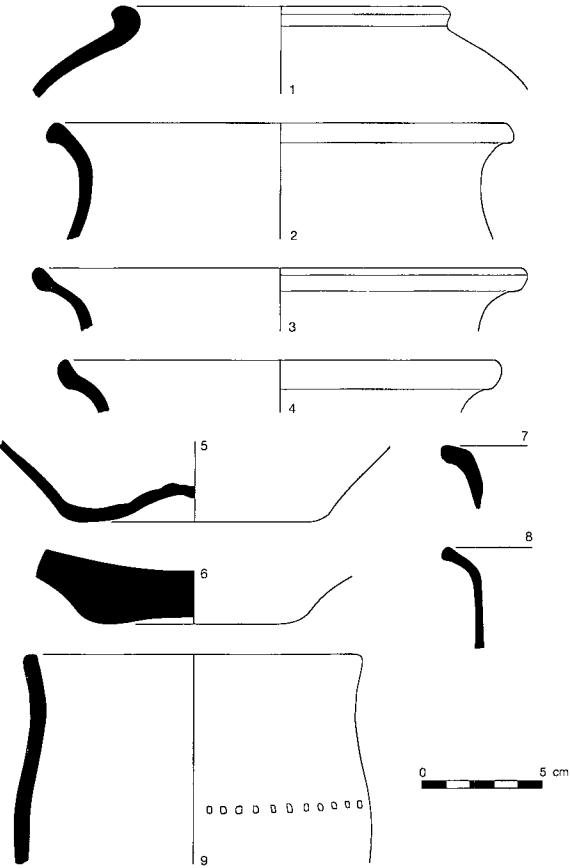
Els exemples de l'estela del corral de Saus, a Moixent, (considerada l'exemple més antic del País Valencià, i datada entre els segles IV-III aC) i l'estela que nosaltres presentem permeten afirmar l'existència de l'escriptura funerària abans de la influència romana.

És per això que no creiem oportú afirmar que el costum i l'ús de l'escriptura sobre esteles funeràries es degui al contacte entre les cultures ibèrica i romana sinó que, com ja han apuntat altres autors, aquest contacte cultural va potenciar l'expansió de l'epigrafia funerària dins la cultura ibèrica (de Hoz 1995, 74-75; Arasa Gil 2001, 45) i segurament en va canviar la manera d'expressar el record del difunt al qual es feia referència.

CONCLUSIONS

Les dades recollides en aquest article, que provenen de les diferents excavacions de les zones 18 i 19 i la datació de la sitja 128, ens permeten, encara que de manera aproximada, situar cronològicament el moment de reaprofitament del bloc de pedra amb inscripció i, per extensió, el moment d'ús de la pedra com a estela funerària. Com ja hem comentat més amunt, el material de la sitja 128 ens data l'ampliació del poblat a inici del segle IV aC.

Figura 10.- Materials ceràmics procedents de la sitja 128. 1, Àmfora púnica; 2-4, Ceràmica comuna ibèrica oxidada; 5, Ceràmica comuna ibèrica reduïda; 6, Ceràmica a mà; 7-8, Ceràmica comuna ibèrica oxidada; 9, Urna de ceràmica a mà.

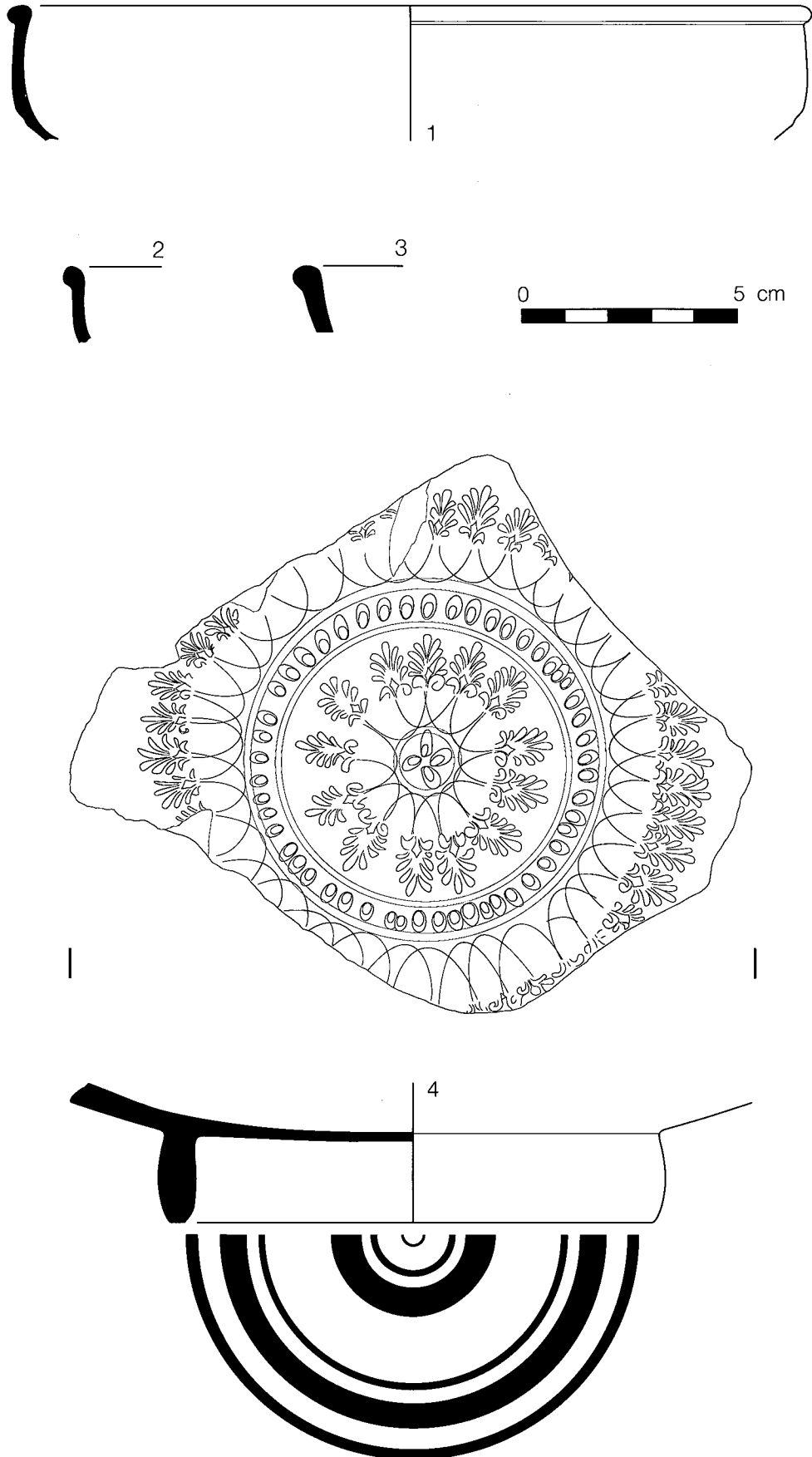

Figura 11.- Materials ceràmics d'importació procedents de la sitja 128. 1-4, Ceràmica àtica de vernís negre.

A la zona 19 l'excavació volia assolir una datació fiable del mur M-3, mur que contenia el bloc de pedra. Malgrat tot, però, l'estat de conservació de l'estratigrafia no va permetre documentar ni el sòl d'ocupació ni els estrats relacionats amb els murs. L'estrat que ens aporta més material i més informació d'aquesta zona és la UE 19010. Es tracta d'un anivellament del terreny per a la construcció de les terrasses que permeteren fer habitable la zona est del poblat. Aquest estrat, format per una terra argilosa i un abocament de tovots, té una datació d'inici del segle IV aC, que coincideix amb l'ampliació de la muralla i de l'*oppidum*.

La datació d'aquesta UE 19010 ens proporciona una data *post quem* per a la construcció dels murs del sector 2 de la zona 19. És lògic pensar que foren construïts immediatament després de les grans obres d'adequació dels nous terrenys de l'*oppidum*.

Pel que fa a la data d'abandó d'aquest sector, no en conservem els estrats corresponents. Malgrat tot, l'excavació de la zona 18 ens permet saber, de manera més o menys precisa, que aquesta zona va deixar de funcionar al segle III aC.

Aquestes dues datacions ens permeten situar el reaprofitament de la pedra entre inici del segle IV i el segle III aC.

Aquest fet implica que la datació de l'ús del bloc amb la inscripció com a estela funerària s'ha de situar en un moment anterior al segle IV aC.

Hi ha altres raons que ens permeten intuir una datació antiga de la inscripció. L'anàlisi que J. Untermann fa d'aquesta inscripció (inclòs en forma d'addenda en aquest article) remarca el seu caràcter antic.

Aquest no seria l'únic exemple d'inscripció ibèrica antiga sobre pedra a Ullastret. Hi ha dos exemples més de blocs amb inscripció reaprofitats per a la construcció de la muralla (Oliva 1970, 21).

Un altre argument és el fet d'identificar el bloc de pedra com un fragment d'una estela funerària tal com fa J. Untermann en aquest mateix article. El fet de poder reaprofitar l'element identificador de l'enterrament que fa perdurable la memòria del difunt implica un espai de temps considerable entre l'enterrament i el moment de reutilització.

Amb la troballa d'aquest fragment es plantegen diverses qüestions a part de la seva datació. Una és la seva ubicació original, i l'altra el fet de trobar-nos davant d'una estela que per cronologia no té res a veure amb la influència cultural romana.

Pel que fa al seu emplaçament original, ens és molt difícil poder-lo situar. Algun autor considera la possibilitat que les esteles funeràries estiguessin situades a tocar els camins d'accés als poblats (Oliver 1993, 111). No podem ni afirmar ni negar aquesta hipòtesi ateses a les característiques de la troballa. Pel fet de ser reaprofitada, únicament podem suposar que el seu emplaçament original estaria en algun punt proper a l'*oppidum*. Tot i que la datació de l'estela podria coincidir amb els enterraments documentats a la necròpolis del Puig de Serra, no sembla pertinent vincular-la-hi.

Ens trobem, doncs, davant d'una inscripció ibèrica de caràcter funerari i cronològicament anterior a la influència de la cultura romana. Malgrat tot, la inscripció, en vista del seu estat de conservació, no permet extreure amb prou claredat informació referent a l'esquema formal emprat.

Aquesta estela i la del Corral de Saus, Moixent, serien les inscripcions funeràries ibèriques més antigues.

A partir de les dades aportades en aquest article es pot afirmar, tal com ja havia apuntat algun autor, que la pràctica de l'escriptura funerària ibèrica ja existia abans de l'arribada dels romans a la Península Ibèrica (De Hoz, J. 1995).

BIBLIOGRAFIA

ALMAGRO-GORBEA, M. 1991, Las Necrópolis Ibéricas en su contexto mediterráneo, *Congreso de Arqueología Ibérica: Las Necrópolis*, Madrid, 37-75.

ARASA, F. 2001, La romanització a les comarques septentrionals del litoral Valencià: Poblament ibèric i importacions itàliques en els segles II-I aC. *Serie de Trabajos Varios*, núm 100. València.

ARCELIN-PRADELLE, C., DEDET, B., PY, M. 1982, La céramique grise monochrome en Languedoc oriental, *Revue Archéologique de Narbonnaise* XV, París, 19-67.

GRACIA, F. 1997, Poliorcética griega y fortificaciones ibéricas, *La Guerra en la Antigüedad. Una aproximación al origen de los ejércitos en Hispania*, Madrid, 165-183.

DE HOZ, J. 1995, Escrituras en contacto: Ibérica y latina. *Roma y el nacimiento de la cultura epigráfica en occidente*. Zaragoza.

DICOCER 1993, *Dictionnaire des Céramiques Antiques (VIIe s. Av. n. è.-VIIe s. De n. è.) en Méditerranée nord-occidentale*, in Py, M. (dir.), Lattara 6, Lat-tes.

MARTÍN, A. 2000, L'oppidum del Puig de Sant Andreu d'Ullastret. Aportació de les intervencions arqueològiques recents al coneixement dels sistemes defensius i de l'urbanisme, *L'hàbitat protohistòric a Catalunya, Rosselló i Languadoc Occidental. Actualitat de l'arqueologia de l'Edat del Ferro, Actes del XXII Col·loqui per a l'Estudi de l'Edat del Ferro*, Sèrie Monogràfica 19, Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona, 107-121.

MARTÍN, A. 1994, Les necròpolis ibèriques a l'àrea indiketa, *El poblat ibèric dels Guixols, Arxiu i museu d'història de la ciutat* 19, Sant Feliu de Guixols, 12-16.

MARTÍN, A. 1997, *Guies del Museu d'Arqueologia de Catalunya: Ullastret*. Museu d'Arqueologia de Catalunya. Girona.

MARTÍN, A., CARAVACA, J. 2000, Resultats de les campanyes de 1995 a 1997 al Parc Arqueològic d'Ullastret (Baix Empordà). *Tribuna d'Arqueologia* 1997-1998, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, 19-38.

MALUQUER, J. 1968, Epigrafia prelatina de la Península Ibèrica. *Publicaciones eventuales*. Barcelona.

MORET, P. 1996, Les fortifications ibériques. De la fin de l'Âge du Bronze a la conquête romaine, *Collection de la Casa de Velázquez* 56, Madrid.

OLIVA, M. 1965, Recintos fortificados de tipo ciclópeo en tierras gerundenses, *Arquitectura megalítica y ciclópea catalano-balear. III Symposium de Prehistoria Peninsular*, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Barcelona, 89-109.

OLIVA, M. 1970, Ullastret. Guía de las excavaciones y su museo. Gerona.

OLIVER, A. 1993, Aproximación a la problemática de las estelas epigráficas funerarias ibéricas no decoradas. *V Congreso internacional de estelas funerarias. Soria, 28 de Abril a 1 de Mayo de 1993*, 107-116.

PALLARÉS, R., GRACIA, F., MUNILLA, G. 1986, Catalunya: Sistemas íbero-griegos de defensa, *Revista de Arqueología* 65, Madrid, 42-52.

PANOSA, M. I. 1999, La escritura ibérica en Cataluña y su contexto socioeconómico (Siglos V-I aC) *Veleia. Anejos Series Minor* 13. Vitoria Gasteiz.

SANMARTÍ, J. 1991, Las Necrópolis Ibéricas en el área catalana, *Congreso de Arqueología Ibérica: Las Necrópolis*, Madrid, 77-108.

SILES, J. 1985, Léxico de inscripciones ibéricas, Madrid

UNTERMANN, J. 1984, Inscripciones sepulcrales ibéricas. *Cuadernos de Prehistoria y Arqueología Castellonenses* 10, 111-119.

APÈNDIX

ANÁLISIS Y INTERPRETACIÓN DE LA INSCRIPCIÓN IBÉRICA SOBRE PIEDRA APARECIDA EN LA ZONA 19 DEL PUIG DE SANT ANDREU (ULLASTRET)

Jürgen Untermann

En el año 1997 apareció un fragmento de piedra en las excavaciones del oppidum ibérico sobre el Puig de Sant Andreu, de Ullastret. Al lado de los grandes bloques de caliza, conocidos ya desde hace mucho tiempo¹, es el tercer objeto de piedra que vino a la luz en este sitio, por lo demás de tipo totalmente diferente: se trata de una estela de piedra arenisca, que en su estado actual mide 38 cm de largo, 51 cm de ancho y 18,5 cm de grueso (Fig. 1).

La cara que muestra la inscripción está conservada por su ángulo inferior hacia la derecha. La superficie muestra varios daños debidos a la acción de una máquina excavadora que retiraba los niveles superficiales. En particular, resultó afectada un área en el rincón inferior, lo cual podría haber hecho desaparecer las últimas letras de las segunda y tercera líneas. Hacia la izquierda falta un trozo de extensión indeterminable. Tampoco se puede calcular el grado de pérdida respecto a la parte superior. Sin embargo, dado que encima de la pri-

mera línea conservada no hay restos indudables de letras, podemos suponer que el texto original empezó con esta línea, probablemente por la distribución del espacio vacío y de las líneas escritas parecida a las estelas saguntinas MLH F.11.1 y 11.3. Por consiguiente, podemos tener por seguro que la inscripción constaba de tres líneas en total.

Con toda probabilidad estamos frente a un texto sepulcral, lo que aconseja contar con el formulario respectivo y con antropónimos, el del muerto y el de la persona que arregló el entierro (Untermann 1984, 192-194; Untermann 1999, 351-357; Velaza 1996, 251-282). De las letras suficientemente identificables resulta la siguiente transcripción (subrayadas las letras dudosas):

]basuibiū
]ar'tiker'
]kaltu[

La inscripción carece de señales de separación de palabras. Sin embargo, ya veremos que en las líneas 2 y 3 se puede contar con cadenas de letras que forman parte de palabras enteras más largas. En cambio, la primera línea muestra una secuencia singular que exige una descomposición interna. Se impone buscarla entre -basui y biu apoyándose en el hecho de que hay más de 30 palabras ibéricas que empiezan por biu-.

1.- Oliva 1970, 25-26. Se encontraron en empleo secundario en la parte exterior de la muralla de la ciudad; parece que pertenecían a (dos distintas) inscripciones monumentales cuya finalidad resulta desconocida; v. MLH III.2,39-41 (C.2.1 y C.2.2).